

**ЛІТЕРАТУРНО-КРАЄЗНАВЧИЙ
і МИСТЕЦЬКИЙ
АЛЬМАНАХ**

Число 24-25

ЗМІСТ

ЛИСТКИ ТРЕПЕТИ

Іванна Маруся. Серце у горіховій скриньці	3
Євгенія Палійчук. Лист до Кобзаря	9
Марія Берлад. Голоси	15
Людмила Павлюк. Наодинці з морем	23
Світлана Фільварків. Вогні бісеру	30
Ірина Боднарук. Краса у будні та свята	32
Наталія Гаврилюк. Сухі барви літа	37
Орест Марінов. Шкіряний розмай	40
Наталія Марінова. Натюрморти моєї душі	43
Василь Регуш. За покликом дерева	47
Ліліана Носачова. Узори зимового вікна	51
Олександра Дудій. Наддністрянські мережива	55
Юля Пелух. Вуличний композитор	60
Володимир Приймак. Альпініст з Вільхівців	62
Василь Мороз. Бій на Черлені	82
Микола Васильчук. Суботній вавілон, або Коломийська торговиця	87

РЕДАКТОРСЬКА СТОРІНКА

Володимир Никифоруk. Покуття — не частина, а святий кут України	92
--	----

ПОКУТСЬКЕ ПІДСОННЯ

Валерій Брусков. Фауна Дністровського каньйону	100
Орися Качишин. Гніздові птахи придністровського Покуття	111
Божена Ісакюк. Річки і річечки Городенківщини	118

ШРАМИ НА РОСІ

Ярослав Воробець. Доля не шкодувала йому страждань	127
Богдан Купчинський. Наша любов і святиня (Про пам'ятник Тарасові Шевченку в Тишківцях)	135
Олександр Казлян, Роман Смеречанський, Іван Миронюк. У змаганнях за державу	142

ПІДСЛУХАНІ ДЗВОНИ

Марія Вулякю. Загадка старої таблиці	150
Адам Щунак. «Вірменська схизма». До питання історії вірмен на Покутті в ХІХ столітті	157

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕХРЕСТЯ

Петро Сіреджук. Городенківська фортеця	162
---	-----

Віталій Нагірний. Фотоальбоми Едварда Скішинського як джерело до історії Покуття міжвоєнного періоду	168
Артур Гоциньський. Від Авданців до Пілавітів: власники Чернелиці від XV до кінця ХVІІІ століття	180
Самвел Азізян. Галицькі і покутські вірмени у Другій світовій війні. Голокост: постановка проблеми	188

З ДЕРЕВА ПАМ'ЯТІ

Іван Бондарев. Анекдоти про Потоцького	197
Степан Павчак. Словник покутського говору	205

З ПЕРШИХ УСТ

Володимир Шеремета. Три зрізи однієї долі	224
Ольга Бучовська (Козорія). Присмерки сорокових	228
Василь Лесів. Очима — до світу, серцем — до України	229
Василь Оципко. Невигадані історії з лікарського щоденника	237

СТОРІНКА ДЛЯ ДІТЕЙ

Бувалиці Тлумаччини	241
---------------------	-----

КУТОК НАРОДОЗНАВЦЯ

Оксана Гавадзик. Динамічні процеси в одяговому назовництві Покуття	243
Христина Нагорняк. Покутський народний стрій кінця ХІХ — початку ХХ ст. Прикраси та доповнення	264
Йосип Карпів. Шевство — ремесло хлібне	272
Володимир Великочий. Традиційні покутські свята новорічного циклу та їх використання в сучасній туристичній галузі краю	279
Руслана Кірсєва. Новорічна дитяча гра-ворожба «Бички»	286

СКРИЖАЛІ

Тетяна Козак. Зародження слів, що позначають колір. Бінарність поняття 'чорний' / 'білий'	289
Мирослав Волощук. «Русь». Що варто знати про цей термін?	300
Роман Лучицький. Особливості становлення громадянського суспільства — синергетична складова	306

РЕДКОЛЕГІЯ АЛЬМАНАХУ «ЯМГОРІВ»

«РУСЬ». ЩО ВАРТО ЗНАТИ ПРО ЦЕЙ ТЕРМІН?

Усі ми зі шкільної парти добре пам'ятаємо історію нашої прабатьківщини — Київської Русі зі столицею в нашому славному Києві. Напевне, мало хто, крім професійних істориків, глибоко не задумувався, звідки взялася ця назва й не намагався відшукати коріння терміну «Русь». У школі нас усіх учили, що «Русь» виникла або через русяве волосся племен, які мешкали в басейні Дніпра, або ж від назви річки Рось. Зрідка йшлося про варягів, які, як писав літописець, прибули на Дніпровські схили і заснували свою династію. Втім така версія для старих радянських підручників не вважалася ключовою через майже фактичну заборону нормандської теорії в СРСР. Нагадаю, що згідно з нею, державність у межах сучасних України, Білорусі і Росії виникла внаслідок приходу воєвничих скандинавів, які контролювали торгівлю на кількох трансконтинентальних річкових шляхах, зокрема Дніпром, Західним Бугом, Дністром тощо. Саме від одного з воєначальників — конунга (князя) Рюрика пішла династія, нащадки якої «за мечем» (тобто, по чоловічій лінії) керували до кінця XVI ст.

Оточення скандинавського вельможі називалося «руссю». Етимологія цієї назви в європейській науці сприймається винятково як скандинавська. Спроби пошуків слов'янської версії виглядають надто слабкими і підкріплені часто тільки патріотизмом, адже всім нам би хотілося, щоб «русь» була нашою, доморощеною. Після утвердження Рюриковичів у деяких руських князівствах і об'єднання їх навколо Києва федеративними чи конфедеративними відносинами (дружинна держава трансформувалася у ранньофеодальну) таке утворення отримало при іноземних дворах назву Русі (Ruthenia, Rus, Rus(s)ia, Rucia, Ruscia, Ruzzi, Ruzzia ar-Rus, Rutzeland, Ryscaland, Ryssland, Rusco, Ros і т. д.), а її населення — похідні від неї, незважаючи на належність до тієї чи іншої землі, кордони яких залишаються дискусійними.

Але дискусійними є не лише кордони, а й назва «Русь». Під таким означенням скандинавські купці нотувалися у багатьох іноземних документах, саме русь становила ядро придворної гвардії імператора у Константинополі з кінця X ст., так називалося найближче військове оточення й київських князів, більшість з яких до початку XII ст. носили імена змішаного типу: слов'янські (Святослав, Ізяслав, Ярослав та ін.) поряд із варязькими (Олег, Ольга, Ігор та

ін.). Імовірно йдеться про якусь етнічну групу, відому як «русь», яка спершу дала світові нову керівну династію, а на тлі зовнішньої політики тої, поширила назву далеко за межі лише Подніпров'я.

Часто в художній літературі можна зустріти назву «русичі». Вона абсолютно не виправдана, бо не зустрічається в жодному документі. Історики ж повинні оперувати мовою джерел, а не вигадувати нові терміни, які ускладнюють розуміння історичного процесу. Іншим міфом, пов'язаним із значенням терміну «русь», є червоний колір, з яким той асоціюється: «черлені щити», «Червона Русь» тощо. Втім це — не більше, ніж данина літературній творчості, бо, мабуть, все ж, колористика носіїв поняття «русь» була іншою. Для розуміння цього достатньо лише порівняти кольори нашого й шведського стягів: синє і жовте тло, уживання якого також предмет, мабуть, не однієї глибокої дискусії. Червону ж Русь придумали польські пізньосередньовічні історики. Ця назва добре прижилася й на Україні в XIX–XX ст., хоча мало хто усвідомлював її походження. Виявляється, «Червона Русь» не має жодного стосунку до червоного кольору, оскільки з'явилася завдяки літописним Червенським градам — мережі поселень на польсько-русському кордоні, за які династії Рюриковичів і П'ястів з попереминим успіхом воювали з X ст. Звісно, поляки з легкістю «запропонували» історичній науці термін, який «за замовчування» підкреслював належність цих територій саме їхній державі.

Наскільки термін «русь» був поширеним у ранні десятиліття свого існування? Якими були його межі уживання і широта застосування? Звісно, жодне із племен, що мешкали на землях, які зараз входять до складу України (йдеться про древлян, уличів, тиверців, хорватів та ін.), до X ст. не називалося руссю. Таке означення в літописання з'явилося пізніше, на початку XII ст., коли при дворі, насамперед, київських князів упорядковувалися й писалися літописи — головне джерело до нашої середньовічної історії. Авторами цих наративів було, здебільшого, духовенство, яке черпало інформацію з різних джерел, зберігаючи втім за собою право на остаточне редагування текстів. Місія літописання, яке за своїм характером було винятково замовним (князь давав кошти — князь цікавився остаточним продуктом), полягала у возвеличенні керівної династії — носія поняття «Русь» у широкому і вузькому значенні. Саме так — у вузькому значенні Русь не виходила за межі кількох князівств, як от, головню Київського, частково Чернігівського й Переяславського. Інші землі, які в різні періоди ввійшли до складу володінь Рюриковичів, руссю могли називатися лише в широкому розумінні цього терміну, зберігаючи, мабуть, свою ідентичність, невідому достеменно.

Невідому тому, що «історію пишуть переможці». Поширення поняття «русь» не стало проблематичним, бо мова, звичаї, матеріальна культура більшості племенних колективів, які поступово визнавали над собою протекторат Рюриковичів мало відрізнялися між собою. Ба, більше. Католицькі монахи у XIII ст. нотували, що мова, поширена у землях Русі (в широкому розумінні), Польщі й Чехії — майже ідентична! Ймовірно, внаслідок такої термінологічної експансії місцеві самовизначення розмивалися і з часом зникали навіть з усного вжитку.

Можна сказати, що до XIII ст. «Руссю» називали практично всі землі, на престолах яких сиділи вихідці з династії Рюрика: від Новгороду на півночі — до Тмутаракані на півдні; від Галича на заході — до Володимира-на-Клязьмі на сході. За кілька поколінь етнічність «русь» перетворилася на політонім, відомий далеко за межами його затвердження. Для іноземців це поняття стало ключовим, мабуть, вони були знайомі з руссю не лише завдяки контактам із Рюриковичами, а й через зв'язки з групами купців-русів, які прибували до Європи іншими шляхами.

Зрозуміло, носіями «руського» ототожнення були насамперед члени князівських родин, наближені до них люди світські і, — особливо — церковні. У такому сенсі поняття «Руська земля»/«Русь» поширилося далеко за межі підконтрольних відгалуженням династії Рюриковичів земель — завдяки військовим й дипломатичним місіям, шлюбам, торговельним та шпигунським операціям, мандрівкам, прощам, міграційним процесам та ін. Лише до Польщі впродовж X-XIII ст. було видано 17 руських князівен, обопільних русько-угорських шлюбів за той самий час нараховують десять, жінки з Русі виходили заміж у Норвегію, Францію, Чехію, Половецький Степ, ставали володарками в Константинополі, німецьких імперських землях тощо. Фактично вони зберігали монополію на поширення цього поняття за кордоном, попри, ймовірно, існування й інших самоідентифікацій мешканців володінь Рюрика.

Саме внаслідок подібних тенденцій володіння, підконтрольні представникам династії Романовичів, після 1253 р. стали асоціюватися у Європі як «terra Russiae»/«Regnum Russiae»/«Russia Minor». Мабуть, остаточне закріплення на континенті цього терміну й повне перетворення його з політичного на етнічне означення зумовилося наприкінці 1253 р. коронацією Данила Романовича саме як короля Русі та збереженням цієї традиції за його наступників, особливо внука Юрія Львовича (1301-1308). На той момент «Русь» в широкому розумінні цього терміна виявилася поділена за наслідками монгольського нападу середини XIII ст. Частина володінь тепер увійшла до складу династії Чингізидів (зем-

лі Подніпров'я — до 1362 р., північно-східні землі Русі — до кінця XV ст.), частина зберігала номінальний суверенітет (Новгород, Смоленськ, королівство Русі та ін.), однак історичні шляхи розвитку тепер кардинально відрізнялися.

Західні околиці Русі поступово відходили під вплив Польського королівства та Великого князівства Литовського. Володарі цих держав зберегли поняття «Русь», ввівши його до адміністративно-територіальної реформи в першій третині XV ст. Поява Руського воєводства узаконила подальшу еволюцію терміну «Русь». Населення, яке мешкало у кордонах старого Королівства Русі, в тій чи іншій мірі іменувалося рутенами, русинами фактично до першої половини XX ст., поступово витісняючи цю ідентичність поняттям «українець».

Як же в цьому випадку тлумачити русинів, які мешкали поза кордонами держави Русь? Немає таємниці, що угорські, польські, чеські, німецькі джерела десь від X-XI ст. регулярно нотують у межах іноземних держав осіб, відомих на латині як Rutheni. Хто вони? Безумовно в цій короткій статті занадто складно буде навести всі аргументи, які спростовують проживання русів за Карпатами до X ст., про що пишуть у своїх нарисах представники «русинської історіографії». Відсилаю зацікавлених у цьому питанні хоча б до своїх останніх публікацій¹.

На прикладі Угорського королівства, Польщі, Чехії та інших сусідніх середньовічній Русі держав можна стверджувати про їх поступове заселення носіями поняття «русь» від X ст. унаслідок найрізноманітніших обставин, які годі перелічити. Ці поселенці були серед знаті і полонених, належали до оточення виданих заміж за кордон князівен, доньок вельмож, купців, членів дипломатичних

¹ Волощук М. М. Ruthenes in Regnum Hungariae (XI — перша половина XIV ст.): дискусії та пошуки / М. Волощук // Україно-угорські етюди / [відповід. редактор Л. Войтович]. — Львів : НАН України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича, 2010. — Вип. 1. — С. 142-163; Його ж. Проблеми та перспективи вивчення середньовічних міграційних рухів (на прикладі руських переселенців у королівстві Угорському XI-XIV ст.) / М. Волощук // Величина малих язичних, книжкових, культурних і історичних традицій. Збірник радова. Са Међународне научне конференције, одержане на Андреву од 20-21. априла 2012 године / [за издавача И. Ж. Секеруш]. — Нови Сад : Филозофски факултет, 2012. — С. 107-120; Його ж. Русские йобагионы на службе венгерских Арпадов и Анжу в XIII-XIV вв. / М. Волощук // Rossica antiqua. Исследования и материалы. — СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2012. — № 6. — С. 134-166; Його ж. Руські переселенці в Угорщині XII-XIV ст.: обов'язки та соціальне становище / М. Волощук // УІЖ. — 2012. — № 4. — С. 21-34 та ін.

делегатій. Йдеться, звісно, й про втікачів від кочівників, зокрема, татарів. Абсолютну більшість цих осіб за межами їхнього попереднього проживання іноземні канцелярії називали у зручний для себе спосіб — «руссю». Не варто було шукати інших означень, щоб не заплутувати ведення діловодства чи історіописання.

Переселення у найближчі прикордонні терени виглядало вкрай зручним. Тут мешкало населення, яке, нагадаю, спілкувалося тією ж мовою, в господарському, релігійному (!), соціальному плані — це були практично ідентичні землі. Наприклад, мешканці сучасного українського Закарпаття вочевидь, від часу остаточного входження до складу Угорщини на початку XI ст., належали до того ж етногенотипу, що й мешканці історичної Галицької землі. Між ними майже не було принципових відмінностей, хоча як ті, так ті не вважалися «руссю», але стали нею за обставин, на які особисто не мали впливу. Ніхто не знає, як себе називали переселенці, коли писар сусіднього з Галичиною комітату запитував їх про це. Імовірно, це могло звучати: «Я, Петро, син Івана, галичанин». Втім для іноземців — всі прийшли вважалися колишніми «підданими» Рюриковичів — носіїв поняття «Русь». Тому таких «русів», оселених в Угорщині і добре занотованих документами впродовж XI-XIV ст., налічується, за нашими підрахунками, близько 100 осіб. Поряд з тим існували десятки сіл, селищ і міст, заснованих руссю, про першопоселенців яких ми можемо лише здогадуватися, бо джерела про них «мовчать».

Інтенсивність поселенських рухів до Угорщини активізувалася з XV-XVI ст., втім, напевне, більшість мігрантів вберегла ідентичність «русь», забувши передісторію зміни місця проживання предків. Протікали й асиміляційні процеси, відбувалося змішування етносів, іменовані руссю втрачали зв'язок з прабатьківщиною, що в XIX ст. призвело до дещо відмінного розуміння інтелігенцією українських земель та русинами за кордоном історичних процесів

доби Середньовіччя. Причин цього було чимало, але першою серед інших, мабуть, вважався слабкий рівень знань джерел та недостатня кількість дослідників міграційних рухів.

Дещо іншого характеру упродовж X-XIV ст. набувало проникнення поняття «Русь» до Польщі й Чехії. Певно, що сюди потрапляло незрівнянно більше носіїв цього терміну, головню з Волині, Смоленського, Турово-Пінського та інших князівств, втім, частота згадок про таких — незрівнянно менша в порівнянні з Угорщиною. Чому так? Адже, здавалося б, мало б бути все навпаки! Можна, звісно, говорити, про меншу кількість уцілілих польських і чеських документів, про відмінності в розвитку Угорського королівства та діловодства цієї держави й, очевидно, більшу потребу місцевих канцелярій наділяти поселенців чіткими предикатами, як от «Ruthenus» та ін. На ці та інші питання ще слід дати кваліфіковану відповідь, чим, власне, автор цих рядків займається останні кілька років. Попереду важкий шлях. Нам слід за можливості виявити всіх носіїв поняття «Русь», які мешкали в Німеччині, Італії, Болгарії, Польщі, Чехії, інших європейських країнах доби Середньовіччя. Лише так ми зможемо усвідомити вплив цих людей на розвиток сусідніх держав та династій, лише так ми зможемо усвідомити свою високу роль у розвитку європейської цивілізації загалом. Бо ж історію творять окремі люди...

м. Івано-Франківськ